

ÉRTEKEZÉSEK

A NYELV- ÉS SZÉPTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

AZ I. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

GYULAI PÁL

OSZTÁLYTITKÁR.

XIX. KÖTET. 6. SZÁM.

PETRARCA „SZÓZATJA“ ÉS EGYIK LATIN KÖLTŐI LEVELE.

HEGEDÜS ISTVÁN

L. TAGTÓL.

*Főtolvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1905 márczius 20-án
tartott ülésén.*

Ára 50 fillér.

BUDAPEST.

1905.

Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből.

- I. k. I. Télyf** : Solon adótörvényéről. 20 f. — **II. Télyf** : Adalékok az attikai törvénykönyvhöz. 20 f. — **III. Tarkányi** : A legújabb magyar Szentírásról. 40 f. — **IV. Szasz K.** : A Nibelungének keletkezéséről és gyanítható szerzőjéről. 20 f. — **V. Toldy F.** : Tudománybeli hátramaradásunk okai, s ezek tekintetéből Akadémánk feladása. 20 f. — **VI. Vámbéry** : A keleti török nyelvről. 20 f. — **VII. Imre S.** : Geleji Katona István főleg mint nyelvész. 60 f. — **VIII. Bartalus** : A magyar egyházak szertartásos énekei a XVI. és XVII. században. Hangjegyekkel. 1 K 20 f. — **IX. Toldy** : Adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 1 K 20 f. — **X. Brassai** : A magyar bővített mondat. 40 f. — **XI. Bartalus I.** : A felsőaustriai kolostoroknak Magyarországot illető kézirat- és nyomtatványairól. 40 f. (1867—1869.)
- II. k. I. Mátray G.** : A Konstantinápolyból legújabbban érkezett négy Corvin-codexről. 20 f. — **II. Szász K.** : A tragikái felfogásról. 40 f. — **III. Joannovics** : Adalékok a magyar szóalkotás kérdéséhez. 40 f. — **IV. Finály** : Adalékok a magyar rokonértelmű szók értelmezéséhez. 40 f. — **V. Télyf** : Solomos Dénes költeményei és a hétszigeti görög népnyelv. 40 f. — **VI. Zichy A.** : Q. Horatius satirái. 40 f. — **VII. Toldy** : Újabb adalékok a régibb magyar irodalom történetéhez. 80 f. — **VIII. Gr. Kuun G.** : A sémi magánhangzókról és megjelölések módjairól. 40 f. — **IX. Szilády** : Magyar szófejtegetések. 20 f. — **X. Szenássy S.** : A latin nyelv és dialektusai. 60 f. — **XI. Szilády Áron** : A defterekről. 40 f. — **XII. Szvorényi J.** : Emlékbeszéd Árvay Gergely felett. 20 f. (1869—1872.) — **III. k. I. Brassai** : Commentator commentatus, Tarlózatok Horatius satiráinak magyarázó után. 80 f. — **II. Szabó K.** : Apáczai Cséri János Barcsai Ákos fejedelemhez benyújtott terve a magyar hazában felállítandó első tudományos egyetem ügyében. 20 f. — **III. Szabó I.** : Emlékbeszéd Bitnitz Lajos felett. 20 f. — **IV. Vadnai** : Az első magyar társadalmi regény. 40 f. — **V. Finály** : Emlékbeszéd Engel József felett. 20 f. — **VI. Barna F.** : A finn költészetéről, tekintettel a magyar ösköltészetre. 80 f. — **VII. Riedl Sz.** : Emlékbeszéd Schleicher Ágost, külső I. tag felett. 20 f. — **VIII. Dr. Goldziher I.** : A nemzetiségi kérdés az araboknál. 60 f. — **IX. Riedl Sz.** : Emlékbeszéd Grimm Jakab felett. 20 f. — **X. Gr. Kuun G.** : Adalékok Krim történetéhez. 40 f. — **XI. Riedl Sz.** : Van-e elfogadható alapja az ik-es igék külön ragozásának. 40 f. (1872—1873.)
- IV. k. I. Brassai** : Paraleipomena kai diorthoumena. A mit nem mondtak s a mit rosszul mondtak a commentatorok Virgilius Aeneise II-ik könyvére különös tekintettel a magyarra. 80 f. — **II. Bálinth G.** : Jelentése Oroszország- és Ázsiában tett utazásáról és nyelvészeti tanulmányairól. 40 f. — **III. Bartal A.** : A classica philologiának és az összehasonlító árja nyelvtudománynak művelése hazánkban. 80 f. — **IV. Barna F.** : A határozott és határozatlan mondatról. 40 f. — **V. Dr. Goldziher I.** : Jelentés a m. t. Akadémia könyvtára számára keletről hozott könyvekről, tekintettel a nyomdai viszonyokra keleten. 40 f. — **VI. Humfalvy P.** : Jelentések: I az orientalistáknak Londonban tartott nemzetközi gyűléséről. — **II. Budenz J.** : A németországi philologok és tanférfiak 1874-ben Innsbruckban tartott gyűléséről. 30 f. — **VII. Fogarasi J.** : Az új szókról. 30 f. — **VIII. Toldy F.** : Az új magyar orthologia. 30 f. — **IX. Barna F.** : Az ik-es igékről. 30 f. — **X. Szarvas G.** : A nyelvújításról. 30 f. (1873—1875.) — **V. k. I. Barna F.** : Nyelvészkedő hajlamok a magyar népnél. 50 f. — **II. Brassai S.** : A neo- és palæologia ügyében. 60 f. — **III. Barna F.** : A hangsúlyról a magyar nyelvben. 60 f. — **IV. Ballagi M.** : Brassai és a nyelvújítás. 30 f. — **V. Szász K.** : Emlékbeszéd Kriza János I. t. felett. 50 f. — **VI. Bartalus I.** : Művészet és nemzetiség. 40 f. — **VII. Télyf I.** : Aeschylus. 1 K 60 f. — **VIII. Barna F.** : A mutató névmás hibás használata. 20 f. — **IX. Imre S.** : Nyelvtörténelmi tanulságok a nyelvújításra nézve. 1 K 20 f. — **X. Arany L.** : Bérczy Károly emlékezete. (1875—1876.) — **VI. k. I. Mayr A.** : A lágy aspiraták kiejtéséről a zendben. 20 f. — **II. Bálint G.** : A mandsuk szertartásos könyve. 20 f. — **III. Dr. Barna I.** : A rómaiak satirájáról és satirairóikról. 40 f. — **IV. Dr. Goldziher I.** : A spanyolországi arabok helye az iszlám fejlődése történetében, összehasonlítva a keleti arabokéval. 1 K. — **V. Szász K.** : Emlékbeszéd Jakab István I. t. fölött. 20 f. — **VI. Adalékok a m. t. Akadémia megalapítása történetéhez. I. Szilágyi I. II. Vaszary K. III. Révész I.** 1 K 20 f. — **VII. Bartalus** : Emlékbeszéd Mátray Gábor I. t. felett. 20 f. — **VIII. Barna** : A mordvaiak történelmi viszontagságai. 40 f. — **IX. Télyf** : Eranos. 40 f. — **X. Joannovics** : Az ik-es igékről. 80 f. (1876.) — **VII. k. I. Barna F.** : Egy szavazat a nyelvújítás ügyében. 1 K. — **II. Budenz J.** : Podhorszky Lajos magyar-sinai nyelvhasználtása. 20 f. — **III. Zichy A.** : Lessing. 40 f. — **IV. Barna F.** : Kapesolat a magyar és szomi

PETRARCA „SZÓZATJA“

ÉS EGYIK LATIN KÖLTŐI LEVELE.

HEGEDÜS ISTVÁN

L. TAGTÓL.

*Főolvasatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1905 márczius 20-án
tartott ülésén.*

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1905.

Petrarca «Szózatja» és egyik latin költői levele.

(Fölvastatott a M. Tud. Akadémia I. osztályának 1905. februárius 20-iki ülésén.)

Petrarca híres *Italia mia* című 16-ik Canzoneját nevezem Szózatnak. Ha párhuzamba állítjuk a mi Szózatunkkal: szemléltető alakban domborodik ki előttünk a hazaszeretet két külön formát öltő megnyilatkozása. Az emberi lélek e legnemesebb indulata, az önzetlen, odaadó, önfeláldozó érzelmek kiapadhatatlan forrása buzog minden földön, minden népnek kebelében. De milyen más alakot ölt mindenütt és másként nyilvánul minden korban! Közös indíték, közös eszmetársítás előfordul minden hazafias költeményben, mely egy nemzet Szózatává emelkedik. Az ősök kiontott vére által megszentelt hely vonzó ereje, vagy emlékek visszfényének varázsa, a nemzeti nagy czélokra lelkesítő gondolatok szólanak hozzánk Vörösmarty és Petrarca költeményében egyaránt; de míg nálunk «a népek hazája nagy világ»-gal szemben bölcsőnk és majdan sírunk gyanánt tekinthető a föld, «melyen annyiszor apáink vére folyt», ez a nehezen megvédett édes haza képezi a nemzeti kultus tárgyát: Petrarca az idegen zsoldosok által kirabolt virágos kertet siratja és lelkesít, riadót zeng az idegen uralom ellen, hivatkozik a *latin vér* hősi erényére, mely ha élne, rövid volna a tusa; hiszen «a német vak düh», a barbár ellen az ósrómai nagyság örökösének könnyű diadalmaskodni. Az egyes városok condottiere-lelkű zsarnokai egymás ellen vívott harczaikban hívták be az idegent; a visszavonás marczangolja, tépi darabokra a földet, mely a költőnek «mindkét szülője hamvát eltakarja», a földet, melyet mint gyámoltalan gyerek első lépeteivel érintett. De mélyreható különbség a Petrarca *Italia mia*ja és Vörösmarty Szózatja közt a világbirodalom örökébe lépett olasz nép nagy em-

lékeire való hivatkozás. Marius, Cæsar törtek német földre, ők nyitottak a német nép keblén sebet, a melyből patakzó vértől ihatatlan lett a folyók vize... és most e népből egybekerült gyülevész had szabadon dulhat, pusztíthat a szent földön. És e ponton érintkezik Petrarca *Italia miája* azzal a latin költői levéllel, melyet sienai Aeneas di Tolomeihez írt, melynek Friedersdorff német fordításában¹⁾ találó czimül adta: *Ki menti meg a szerencsétlen hazát?* A míg az Italia miában német zsoldosok ellen egyesülésre hívja föl az olasz urakat, az egyes városok fejedelmeit addig a sienai Aeneas di Tolomeihez intézett költői levélben a francziák ellen izgat. Mindkét esetben az *idegen* elleni gyűlölet, a büszke *civis Romanus* megvetése nyilatkozik meg. Ime, az olasz hazaszeretet sajátos vonása: az idegen elleni tusák szakadatlan lánczolatát tünteti föl az olasz történet. Közvetlen Petrarca korát megelőző század a Hohenstanfenek római császári nagyravágyása-szitotta küzdelmek véres emlékeivel van tele. Midőn az utolsó Hohenstanfent, Corradinot Nápoly piaczan Anjou Károly lefejeztette 1268. okt. 29-én: vértanujává avatta föl egy eszmenek, mely a középkor legeszményibb ábrándja volt, melynek jelvénye a római birodalom császári koronája.

A XIV-ik századba is belesugárzik ez eszmény. Nem kisebb lelkeket ragyog be, mint Dante és Petrarca. Dante VII. Henriket a mennyei fény dicskörével övezi halhatatlan művében. VII. Henrik fia János cseh király, már 1330-ban betör Italiába, zsoldos csapatjaival földulja Felsőolaszország több városát. 1333-ban maga a pápa XXII. János is támogatja. Valóis Fülöp francia csapatjaival jelenik meg. Vezérei Mirepoix főmarsal, d'Armagnac gróf, languedoc-nemesek képezték e csapatok színét, virágát. De az Esték ellenszegülnek, diadalt aratnak és János cseh király ábrándja «el-szállt, mint a füst», a mint Gregorovius Róma város történetében mondja. És ugyancsak VII. Henrik unokáját IV. Károlyt Petrarca sűrűn hívogatja leveleiben.²⁾ IV. Károly el is megy Italiába 1355-ben, de Rómában a pápának tett ígéretéhez képest csak egy napot

¹⁾ Franz Petrarca's Poetische Briefe, in Versen übersetzt und mit Anmerkungen herausgegeben Von. F. Friedersdorff. Halle, 1903.

²⁾ Érdekes levelek: Fam. XVIII. 1, XIX. 1, 3, 4, 12, XX. 1, 2, XXI. 2, XXIII. 2, 8, 9, 14, 15. levelek.

töltött. Petrarca latin költői levele, melyről Friedersdorff helyesen mondja: «sie wird mit Recht seiner berühmtesten Canzone «Italia mia» — an Seite gestellt» — az idegen kapzsiságát rajzolja legélénkebb színekkel: Italia «fénydús egé»-nek, az istenek-lakta föld varázsló szépségének hatása alatt fölgerjedt irigységet, mohó birtvágyat megragadó erővel és a honfi bú kesergésével rajzolja... és ugyan ő később a császárság emlékeit szövi bele szónokias leveleiben, melyeket IV. Károlyhoz intéz. És ugyan ő Genua és Velence közt kitört háború alkalmával a velencei dogehez írott szónoki szempontból remek levelében a szerencsétlen haza sorsán kesereg, melynek békéjét a testvérvizsálya földulja és a haza nevében: mondjuk az egységes olasz haza nevében békíteni akar, mint a hogy az *Italia mia* utolsó versszaka is végződik:

Csak azt kiáltom: béke, béke, béke!

Szegény Petrarca! a történelem logikájának sodrába került, mely a római császári nagyravagyás eszményének hívévé avatta; mert az olasz hazaszeretet: a világhatalmi nagyravagyás örökét is beolvasztá azon indítékok sorába, melyek mélyebbé, erősebbé tehettek volna, ha nem ép ez elem bontotta volna föl az egyetértést a lelkekben: nem ez lett volna a zűrhang a honfi szívek egybedobbanásában. Mint Cicero, midőn Cæsar elesett, a békét hirdeti. Megható panasz hangzik föl az Attikushoz írott levelekben. *Vivit tyrannis tyrennus occidit?*¹⁾ «*Quid quaeris? Omnia plena pacis?*»²⁾ *Quæ hic video? ὃ πράξις καλῆς μὲν, ἀτελοῦς δὲ?*³⁾ Tehát szép cselekedet volt a Cæsar megölése, de nem ért véget...

Petrarca is hirdeti a békét. Az *Italia mia* utolsó szava, mely a századokba belekiáltott: *Béke*. Szépen mondja e szózatról Isodoro del Lungo a *Nuova Anthologia* múlt évi folyamában írott tanulmányában, melynek czime: «*Petrarca és az olasz haza.*» E büszke néphez, mely között a vizsálya örökség gyanánt öröklődik, hangzik e szózat és azt kiáltja Italia fiainak: béke, béke, béke! Hangzék: de nem hallgatták meg és túlélte Italia romlását, és hozzánk úgy jutott el, mint egy eltévedt nép elegiája. De ugyan ez évek harszi

¹⁾ Ep. ad. Alt. XIV. 9.

²⁾ U. o.

³⁾ Ep. ad. Alt. XIV. 12.

riadójával rázta föl Machiavelli a nemzetet és hívta föl a harcra «az erényt a vak düh ellen»: e vak düh a furor teutonicus, de csak három száz év mulva kezdődtek meg a szent csaták az olasz haza egységének érdekében.»

Ép e hang csendült meg tavaly az arezzoi ünnepen Orlando-nak, az akkori olasz közoktatási miniszternek ünnepi beszédében. «Béke!» — kiálta a költő korának főuraihoz fordulva és a béke az ő ajkán abban az időben háborút jelentett, háborút az idegen ellen, az idegen zsoldosok ellen, ma az új életre támadt szabad és egységes haza királyában személyesítve látva a «Leventét, kit egész Italia tisztel», hangoztathatja újból e jóslatszerű kiáltást az egész világ előtt: «*Béke*».

Érdekes párhuzamba állítani Petrarcának olasz canzoneját latin költői levelével. Azóta Petrarca egyéniségének bonyolult szövődékébe tisztábban lehet látni, mióta latin irodalmi munkásságát nagyobb figyelemre méltatják. Csodálatos egységbe olvadnak egybe az ellenmondások, melyek Petrarcában: a középkori politikai és vallási eszmény képviselőjében, a clericusban és troubadour szerelmesben, a vallásos kedélyben és szabad gondolkodóban, a keresztyénben és pogányban megnyilatkoznak, ha behatóbban vizsgáljuk gazdag latin levelezését, melyről kimerítő, színes nyelvű tanulmányt írt a nagy Dante-búvár Kraus Xaver Ferencz¹⁾ és a latin költeményeit tanulmányozzuk. Az őszinte hangot, a közvetlen érzést kivált a költői levelekben megérezzük és Petrarca bámulatosan termékeny költői munkásságában szerelem, hitélet és hazaszeretet kifejezésében, a latin hexameterekben és ciceroi bőségben áradó prózában ugyanazon eszmék, képek és hangok szólnak hozzánk. Szerencsés gondolata Del Lungonak fonidézett tanulmányában, hogy végét kell szakítani annak a téves fölfogásnak, mely Petrarcat, a *Rime* és *Trionfi* íróját, mint az olasz lyrai költészet megalapítóját külön választá a renaissance tudós képviselőjétől és a föltámasztott latin nyelv művelőjétől. Del Lungo nem hoz föl részleteket, példákat helyes álláspontjának igazolására, pedig a tudományos módszer alkalmazása sehol termékenyebb talajra nem vezethetett volna, mint e téren. Elég hivatkoznom a latin költői

¹⁾ Essays von Franz Xaver Kraus. Berlin 1891. X. Francesco Petrarca in seinem Briefwechsel. (1895—96). 401—546. l.

levelek közül az I. 7. levelére, melyet Giacomo Colonnához intéz, melynek Friedersdorff oly helyesen ad *Vallomás* címet, vagy ugyancsak a költői levelek közt III. 16-ik levelére, Szerelem mindenható hatalmáról, melyekben foglalt vallomások Petrarca élő, való szerelmének közvetlenebb hangjai, mint a sonettek és canzone stilszerű, a troubadour-költészet, hagyományos formájába öntött, bizonyos allegorikus fátyollal takart megnyilatkozása. De a hol legkevésbé várnánk találkozásokat: az *Africa* cz. eposzban is Sophonisbe szerencsétlen szerelmének története, mintha csak a Laura iránti szerelem tipikus mása volna. Ez eposz díszkiadásában, melyet Petrarca halálának 500 éves fordulóján nagy kritikai és magyarázó készllettel *Francesco Corradini* eszközölt az V. könyvhez írott jegyzetekben, a majdnem szószerint előforduló kifejezésekben lépten-nyomon a *Rime* költője szólal meg. Ép így vagyunk az allegorikus pásztorkölteményekben szintén megnyilatkozó szerelmi bánat és esengés képeivel, melyek Petrarca szerelmi történetének rejtélyére meglepő világot vetnek.

A természet iránti rajongással vannak tele Petrarca költői levelei. Vaucluse, Selvapiana, a St. Ambrogio-templom közelében föltalált magány leírása mintegy realis vonásokat nyujtanak a *Rime* ideális tájképéhez. A költő gondolkodásában véghez ment nagy változásokra szintén a költői és prózai levelekben találunk fölvilágosítást.

Hitem szerint az *Italia mia* és az Aeneas di Tolomeihez intézett költői levél párhuzamba állítva szintén megvilágítja Petrarca igaz, őszinte olasz hazaszeretetét, mely nem egy párt: guelf vagy ghibelin politikai szenvedélyét, pártos hevét lehell, hanem a hazának önfiától ütött vérző sebei fölött kesergő, de búbánatában a gyűlölt idegen ellen fölbuzdult szív mély érzéséből fakad. A két költemény közti párhuzam kétségtelenné teszi az *Italia mia* keletkezésének időpontját is, melyre nézve az olasz irodalomtörténészek közt hosszú és heves vita folyt. Ugyanis arról van szó, hogy a canzoneban előforduló eme hely:

Bajor csalásnak látva sok jelét ti,
Hát észre most se tértek?

A Bajor Lajos 1327-iki hadjáratára vonatkozik-e, ki Olaszországba jött a római császári hagyomány örökébe és Rómába

1328-ban Colonna bibornoktól császárrá koronáztatta magát, de a pápai székkal kitört viszályban gyengébbnek bizonyult és már egy év múlva visszatér Németországba, vagy mint d'Ancona igyekszik bebizonyítani, 1370 tájt, midőn Petrarca ghibellin ábrándjaiból kigyógyult és a modern ember nemzeti álláspontjára emelkedett, vagy mint a hogy ma köztudatba ment át kivált Carducci. Zumbini beható tanulmányainak alapján *1344—5-re*, a parmai háború idejére, mikor Petrarca maga is belesodródott a polgárháború küzdelmeibe, menekülni volt kénytelen. Az *inganno Bavaro* csak a német zsoldos csapatok csalására vonatkoznék; mert a XIV-ik században, talán ép a Bajor Lajos hadjáratának emléke gyanánt, az idegen zsoldos közös gúnynéve *bavaro* volt, mint a XIX. században a svájciak (svizzeri) neve alá foglalták a zsoldos nép jelzését. Carducci¹⁾ támaszkodva Luigi Marsilinak, Petrarca kortársának, e költeményről írt magyarázatára, melyet újabban Carlo Gargioli adott ki Bolognában 1863-ban, e versszak értelmezésében határozottan arra a hangzatos című zsoldos csapatra: a *Magna societasa* lát vonatkozást, melyről Muratori a következő képet nyújt: «különösen 1342-ben fölszabadult egy ilyen külföldi zsoldos csapat, melyet a pisaiak szegődtek a firenzeiek ellen Lucca miatt indított hadjáratban, a bajor Walter (Gualtieri), Urslingen hercege volt e csapat kapitánya, ki Italia többi részéből is szobozott más német csapatokat is és hozzácsatlakoztak mi népünkől szedett zsoldosok, kiknek élén Ettore da Panico és Marzello da Curano bolognai vitézek állottak, így alakult meg a nagy csapat, melyben helyet találtak pestiferi absque rege et absque lege viventes de rapinis, nulli parcentes a-tati, docti ad omne scelus. (Aun Mediol. in Script. rer. It. XVI, 718.).

E csapat egyenruhájára ezüst betűkkel himezve állott: «Duca Guernieri, signore della Compania nemico di Dio, di pietá et di misericordia.» Petrarca e csapat garázdálkodásai ellen fakad ki egy ismeretlenhez írott levelében,²⁾ melynek végén fölkiált: *non est alius qui pugnet pro nobis, nisi tu Deus noster!*

¹⁾ Le Rime di Fr. Petrarca di su Gli originali commentate da Giosué Carducci e Severino Ferrari, Firenze 1899 (193–204. l.).

²⁾ Epist. fam. XXIII. 1. levél; Francisci Petrarchæ Epist. De rebus familiaribus et Variæ. Editio Josephi Fracassetti Florentin 1863. III. 129–183.

De még jellemzőbb egy másik levele (Epist. fam. XXII, 14.), melyben, mintha csak a kérdéses versszakra adna fölvilágosítást, így szól: «Ámbár a mit a szerencsétlen itálok vagy tettetik magukat, hogy nem látnak, vagy nem látnak, hogy e rablócsapat nem a harc végett, hanem rablás és eszem-iszom kedveért tanyáz hátáraink között.» Megragadó erő nyilatkozik meg e levél végén: «lehetetlen, hogy ily vezérek, ily katonák, ily erkölcsök mellett ne álljon be minél előbb a végromlás, vagy ha egy darabig el is odázuk, ne szakadjon ránk halálos háború, ne aludjek ki a béke, ne száműzessék az erény és ügy idegen, valamint önnönkezünk által széttépett hazánk ne jusson örökszolgaságra és nyomorult ne legyen.» Mind e helyek kétségtelenné teszik az időpontot, mikor az *Italia mia* keletkezett. Maga Petrarca írja le Epist. fam. V, 10-ben a parmai háború körülményeit, mely egy általánossá fajult polgárháború jellegét ölté magára. Mert tényleg az Esték, Gonzagák, Viscontiak, Scaligerik, Pepolik, Ordellaffik: Parma, Reggio, Ferrara, Mantova, Milauo, Verona, Bologna, Ravenna elegyednek háborúba. Az estei herceg fogad német zsoldosokat: mind e körülmény megmagyarázza Petrarca Szózatját, melynek mintegy indítékát leplezi le a fönidézett levél következő helye: «Így állván a dolgok, fölébred a vágy a szabadság után.» E szabadság riadója, a későbbi *risorgimento* előhangja, az *Italia mia*.

De már az én magyar lelkemet mégis csak nem hagyja békén *Zumbinának* egy észrevétele, melyet *Petrarca-tanulmányok* című derék munkájában,¹⁾ épen az *Italia mia* keletkezésének körülményeiről szólóban tesz. Szóról-szóra így nyilatkozik: «Az 1361. év alatt Muratori megjegyzi, hogy miután Italiát német és magyar zsoldos csapatok földúlták (az utóbbiak, t. i. a magyarok kevés idővel előbb csatlakoztak: ez Zumbini észrevétele), Angliából új vadászebek jöttek, hogy azt fölfalják.» A történeti igazság az, hogy volt egy külön csapat: *Magna societas Hungarorum*, melynek Atinai János fia Miklós volt a kapitánya, mely 1361. ápr. 25-én Tarentói Lajos szolgálatába lépett Nagy Lajos király külön engedélyére, hogy épen a *Magna societas* németjeitől szabadítsa meg a nápolyi királyságot és a szent szék birtokait. Erős esküvel kötik le magukat. 37,000 arany forint volt a díja a vállalatnak. Igaz, hogy

¹⁾ Studi sul Petrarca di B. Zumbini. Firenze 1895. 218. l.

nápolyi Johanna ezt írja róluk 1361. jun. 10-én: «Néhány nap óta a magyarok sokasága közt veszedelmes egyenetlenség támadt, melyet nehéz lecsillapítani, minthogy ez emberek lelke nem kevésbé kemény, mint nyelvök.» De azért mégis csak ők mentették meg Olaszországot a *tedesca rabbiatól*, melyet *rabies Germanica* név alatt először említ I. Nagy Frigyes (Barbarossa) betörése alkalmával (1184—1188.) Arrighetto da Settimello: «Et quotiens rabies sævit Germanica Tuscis Oppida testantur levia, fracta fides.» Hogy azután a magyar csapat fölbomlott, az természetes és hogy annak embereiből toborzott zsoldosokat a *Fehér csapat*, melyet angol csapatnak hívtak, azt valószínűnek mondja Pór Antal.¹⁾ A mi magyarjaink hát csak a rendet akarták helyrehozni, valamint a bosszú hadjáratának is nemes erkölcsi indoka volt.

Az *Italia mia* még egy helyét kell értelmeznem:

«Mikor virad szabadság
Ujból reánk, ha nem ön vérünk által?»

Nem felel-e meg pontosan Petrarca fönidézett levele e kifejezésének: *subit nuper desiderium libertatis?* Igen, a szabadság utáni égő szomjúság gyötri a költő lelkét. Egy nagy csalódás emléke él szívében. Ő a Corregioktól fölszabadított *Parma* szabadságában mintegy kezdetét látta az *Italia* szabadságának. Csatlakozik a Corregiókhoz, mit neki rossz néven is vettek. És mi történik? Azzo da Corregio Parmát, melyet az Esték igájából megszabadított, 1344. nov. 9-én eladja Estei Obizzonak. Estei Obizzo tehát hatalmába készül ejteni Parmát. Azonban Filippino da Gonzaga Mantova és Reggio ura Luchino Viscontitótól segélyt kap, hogy megvédje Parmát. Lesből megtámadja az Estéket, kiket csak a zsoldos német csapat vitézsége mentett meg, de foglyul esik Francesco. Ekkor Estei Obizzo szövetekezik Martino della Scalával, Taddeo Pepólival (Bologna urával) Ordelaiffival, Forli fejedelmével és Gonzagára rontanak. A küzdelem folyamata nem érdekel. A Petrarca Szózatjának *congedo*ja: búcsúversszaka, mely a canzonnek kedvelt formája volt, ép úgy, mint a mi Tinódynek a vers végén kifejezte a körülményeket, melyek verse írására alkalmat adtak, a megriadt költő óvatos, tartózkodó, aggodalmas, majdnem

¹⁾ Nagy Lajos 1326—1382. Írta Pór Antal, 349 l.

esdeklő kérését tartalmazza. A harcz, a belviszály közepette hirdeti: Béke, béke, béke, mint a hogy Brutusék Cæsar meggyilkolása után a véres tört lengetve kezökben hirdetik a békét.

De az Aeneas di Tolomeihez intézett levél is ugyanez időpontot igazolja. Rossetti¹⁾ forrásmunkának bevált kiadásában a *Jegyzetek*ben ez a költői levél provenientiáját így adja elő: «E levél fölírata a Biblioteca Guarneriana d. S. Daniele nel Friuli kézíratai szövegén következő: «Sienai Aeneas di Piccolomini ferenczrendi szerzeteshez írott levél, melyben elpanaszolja Italia sorsát, melyet míg belviszály és polgári villongások marczangoltak, oly barbár népek rohantak meg, melyeknek valaha ő parancsolt. A levél írására okot az a Toscánában széltében elterjedt hír adott, hogy Lucca, Toscana városa, francia iga alá került. Ezért honszeretetétől sarkalva mondja el panaszát barátjának, hogy őt is részvétre gerjeszsze.» Rossetti e fölírásban a címzett Aeneas di Piccolomini helyett, Tolomeit vél teendőnek, ki domokosrendi szerzetes, jeles theologus és nem megvetendő költő volt. Aeneas di Tolomei költeményeinek kézíratai a Chigi- és Barberini-könyvtárakban találhatók Rómában».

A költői levél befejező része bizonyítja, hogy Petrarca 1333-ban, mely időben történt az itt érintett történeti esemény, Avignonban volt. Hiszen így szól: «Hejh, de gyötör kétség, mely igaz szeretetnek a társa. A Rhodanus partján, oly távol a drága hazától.» (168—9. v.). Bizonyára a pápai udvarban értesült XXII. János eljárásáról, ki némikép támogatta a francia király Valois Fülöp nyomása alatt a cseh János vállalatát. Mondhatnók színből, mert a valódi gvelf politika a *hand off* politikája volt. Ép azért izgat Petrarca annyiszor és annyi alakban: költői levelekben (VI. Kelemenhez, XII. Benedekhez), prózai levelekben és allegorikus pásztor-költeményeiben egyaránt, hogy a pápák jöjjenek vissza, helyezék át székhelyüket Rómába, mely függetlenségüket biztosítja. 1333-ban így gondolkodik; 1345-ben már a szabadságot hirdeti, de óvatos, tartózkodó hangú *congedo*ban, majdnem esdekelve. Ezután fordul a prágai udvarhoz, és hívja a császárt. 1347-ben pedig Rienzit, Róma fölszabadítójának üdvözli. A pápa hazatérése a

¹⁾ Francisci Petrarchæ: *Poemata minora quae exstant omnia* Mediolani. 1831. II. 389.

francia uralom lerázását, a császár behívása, az apró zsarnokok megfékezését, Rienzi tribunicia potestasa: a régi római köztársaság föltámasztását, az Africa hőse, Scipio korának újra ébredését jelenté. Mennyi ábránd, mennyi csalódás! csak egy igaz, egy őszinte mély érzelem az igaz; Italia szerelme: az egységes háza, vagy római emlékek szent földjének hő, igaz szerelme. A latin levél a gall ellen, az olasz vers a német ellen hirdet háborút. És hirdeti e háborút Cicero jelszavával: Béke. béke, béke!

Béke a honfiak közt, hogy közös erővel támadjanak az idegenre.

Ez undok söpredéket
 «Külföld pusztái ontják
 Ez édes drága földre szennyes árral»

zengi az *Italia* miában.

Van egy útja az üdvnek,
 Mely fölidézi korát ismétlen az ősi erénynek.
 Él a remény bennem, hogy megszűn' a durva erőszak.
 Ha szégyenleni fogjuk uralmát itt e bitornak.

Ugyanaz a hang, ugyanaz a vágy: az olasz hazaszeretet történeti rétegében gyökerező gyűlölet az idegen ellen képezi e hazaszeretet izzó anyagát: ez izzó anyag tört ki századok mulva Mercantini Garibaldi nótájában, melynek refrainje:

Itália rajta, most vagy soha üzd el,
 Most vagy soha üzd el, mind az idegent!

És most álljon itt egymás után a két költemény:

Sienai Aeneashoz.

Költői levél Petrarcatól.

Aeneast ha találod a Parnassosnak az ormán,
 Drága levél, add át üdvözetem ő neki nyomban,
 Sűrű sóhajtás közt panaszold is el ezt a siralmat:
 Mert szívesen hallgatja barátom bármi beszédem!
 5. Oh jaj, a Parkák mért nyujtották ennyire éltem!
 Oh milyen átkos csillag alatt születék e világra,
 Mely ada életerőt eme sok bajt látnom e földön!

- Megsiratni e bút igazán vaj' hol van elég köny' ?
 Birja-e méltókép sohajim' kifejezni a versem
10. És hiven elpanaszolni hazámnak végveszedelmét ?
 Bár testemnek minden izében szólani tudna
 Emberi hang vagy volna merő vas nékem a nyelvem,
 Hogy harsogná messze világgá szörnyü keservem !
 Hejh, de a hang, az igaz szó cserben hagyja a lelket !
15. Nem tudom én kibeszélni, mi szégyen, csúnya gyalázat
 Dőlni igába eként s eltűrnünk, hogy diadallal
 S vad kéjjel forgassa vasát belsőkben az ellen.
 Hát nem szántad o sors, te világ ura, annak a jármút
 Tenni nyakunkra, hagyád a kezünk' hogy verje bilincsre
20. Ép az a kéz, a melyet hajdan még lánczra mi vertünk ?
 Megsajnálna a pún, Ausonia, látva hatalmad
 Mint török össze, siratna bizonynyal még a kegyetlen
 Hannibal is, nem nézne közönnel téged a barbár
 Látva rabúl mint kell hurczolnod a gallok igáját,
25. Kiknek a véreből dagadott föl a folyamok árja,
 Míg a merész Cæsar fékezte dühöknek a mérgét
 S vad hevöket megtörte erővel harczi tusákon.
 Nemesak a nimfák és faunok tesznek tanuságot,
 Ám tanunak Nereust¹⁾ is idézzük a tenger öléből ;
30. Mert a midőn a bejárt földnek legszélire értünk
 És evezőkkel csapni merészen kezdtük a tengert,
 Ókeanos megjédet: zajt hallva len, ősi lakában,
 Szőke britannoknak nyita sirt hullámok ölében.
 Mondjam e, Róma miként alapít polgárinak új hont,
35. És idegenbe' falat mint rak föntartva uralmát ?
 Cæsar eszét meg az ital erőt is számtalan emlék
 Hirdeti fennen: Róma örök neve él ama tájon.
 Torquatust²⁾ mellőzni talán jobb, ősei révén
 Hírneve jó részét áldozná föl kegyelettel . . .
40. Büszke Camillust³⁾ is most mért említse föl ajkam,

¹⁾ Nereus, tengeri isten a Nereidák: a tengeri Nymphák atyja. Jelzi a tengert és vonatkozik Cæsar merész vállalatára, ki egész Britaniáig elhatolt.

²⁾ Manlius Torquatus, ki nevét egy zsákmányul ejtett nyakláncztól vette, szintén harczolt a gallok ellen. Róla írja Livius, hogy saját szót, mivel tilalma ellen kezdett csatát, megölette. Innét vonatkozás, hogy ősei kedvéért feláldozná kegyelete hírneve egy részét.

³⁾ Furius Camillust száműzetéséből visszahívta a nép a gall betörés alkalmával. Ő diadalmasan verte meg a gallokat. A gallokra való utalás a fenebbi kapcsolatban érthető.

- S azt a kit a holló¹⁾ védett éj-szárnyival egykor
 S téged is, oh Marcellus,²⁾ a ki diadallal a zsákmányt
 Juppiter oltárán föl a harmadik ízben akasztád?
 Hát a paraszt Marius,³⁾ ki ekével szántogatá az
45. Arpinum lankás mezejét s forgatta kapával,
 Öldöklő vasat is mint forgata durva kezében!
 Mint dúlt, pusztita kardja, az ellen látta, csodálta,
 Hogy derekabb e paraszt, mint nála az ősi nemesség.
 Hejh, de ma megfordult a világnak a sorja, mikéntha
50. Zivataros felhő az eget beborítja sötétben,
 Nem láthatja vezér fényét a hajós a homályban,
 Elborul éji sötétben a csillagos égnek az arca.
 Oh mi gyalázat, több a gyalázatnál. Ime fölkel
 Szolga az úr ellen s lesz gyilkos, a föl szabadult rab
55. Védnöke ellen tör s iszonyú ádáz gyűlölettel
 Ront a cseléd az urára, ki verte. Tekinti-e nyájás
 Szemmel kiszabadult rab a börtöne egykori órét?
 Bősz bika hogy ha talán szabadult a gyűlölt eke mellől,
 Döfni urát óhajtja, a mig szilfán feni szarvát
60. S bús böggéssel a pusztta bereknek fölveri csöndjét.
 Lybia sivatagán is előbb mered Atlas az égbe
 És biz' előbb csapkodja hiber hab a Kaukazus ormát,
 Sasnak a vadságát is előbb veszik át a galambok,
 Hattyufehér szárnyat hamarább ölt fekete holló,
65. Mintsem a míg lelkében a lánéz emléke fölújul,
 Korbács — vessző — vágta sebé a míg érzi a vállán,
 Föl nem támad a szolga, ha csak nem fél, ura ellen,
 És nem emel kék foltos kart is ellene dühvel,
 Vagy még tiszteletet költ benne parancsa urának,
70. És bizony árt, ha a boldog időknek a fénykora elmúlt;
 Hogy valaha jólétnek örültünk, úszva gyönyörben;
 Mert nyomorult sorsunkba kísér el a gúnyos irigység
 És estünkön ujong felidézvén régi szerencsénk;
 Úgy hogy a multnak szép emlékei gyötrik a lelket.

¹⁾ «Kit holló védett». Érti Valerius Corvus-t, ki 349-ben, ugyan-
 csak a gallok elleni ütközetben egy óriás gallust a saját fejére szálló
 holló szerencsés előjele folytán párviadalban megölt (Liv. 7, 25.).

²⁾ M. Claudius Marcellus 222-ben szintén a gallok elleni harczban
 az ellenség vezérért Virдумarust elejtván, ennek lefosztott fegyverzetét
 (ez volt a római történetben a harmadik ú. n. spolia opima) felfüggeszti
 Juppiter oltárán.

³⁾ Végre Marcius, ki a Cimbereket verte meg Aquæ Sextianél
 102-ben kr. e.

75. Nagy diadalmas időknék a terhe eként szakadott ránk.
Széttörik a rabigát már, bosszúra készen a népek.
És ha a sors is akarja avagy az olympi magasból
Kegygyel nem néz ránk le az isten: bosszút is állnak
A leigázott népek előtt gúny tárgya mi lennénk?
80. És a melyet szabad és diadalmas földnek a hantja
Elföde, boldog a nép! Mi reánk nyomorult sír
Vár csak, a mit barbár láb büszkén megtapos egykor,
Hát ide vitt polgári vizsályt szító uralomvágy,
Hesperíám, hogy dúlva emésztik városid egymást.
85. Züllött állapotunkba' se jött el a szép egyetértés
Szétszakadoz minden kötelék, de uralg a gyűlölség.
Zűrzavar átka lepett meg. Mintha üzelve vihartól
Föllázadna hajósnép a kormányosok ellen:
Egy a hajót Eurusnak, a más Zephyrusnak ereszti,
90. Míg veszedelmes szirtre sodorja erővel a hullán.
Oh jaj, a míg félek, hogy emitt ránk szörnyű Charybdis
Hoz veszedelmet, amottan a zátonyt rettegem inkább.
Czéda vizsály ad erőt és lelket is elleneinknek.
Vész közepette magára hagyatva hajónk súlyed is már,
95. Széljátéka gyanánt lebeg, örvényeknek a sodra
Erre meg arra vivén, bordái recsegve ropognak,
S balról vagy jobbról behatol fenekén a víz árja.
Már a halál közelít, súlyos kór gyötri hazánkat,
Minden idegszálát sorvasztó méreg emészti,
100. S rendre kiterjed egész testére enyészetes átka.
Adria árájától le egészen a tyrheni árig,
Tiszta napunk beborul, eltűnik az éji homályban.
Fenhéjazva az ellen az Alpes bérci fokáról
Méri irígy szemmel dús földjét Hesperíának,
105. Tündérszép táján legelészik kapzsi szemével.
Városokat lát, még nevök' is megmondni ki tudná?
Annyi a vár és annyi a kastély szerte e földön,
Mennyi homokszem a parton, a mennyi a csillag az égen.
Sokszinü márványból épült palotákon elandalg;
110. Oszlopain felhőbe vesző szép csarnokokat lát;
Bámul a drága sok érczen, a mit dús bérczei ontnak,
S mint nyit a tenger mindkét partján biztosan öblöt.
Nézi, csodálja Cerest a mezőn, Bacchust fen a dombon
Áldását mint szórja, pazalja. Gerezdnek a terhe
115. Húzza alá le a fát, nyájaknak hallja kolompját
S a legelőn szélgyors paripáknak a ménese vágat.
Mily ragyogó ég, mily üde völgyek, ezeknek a mélyén
Kristály tiszta tavak, sok gyógyforrás buzog itten,
Fényes ezüst folyam csillan föl anott a homályban.

120. És milyen illata, íze van itt a gyümölcsnek a rengő
Lombnak az árnya között, nem birja csodálni eléggé.
Ámde a szent földön nincs mégsem semmi csodásabb,
Mint a műveltség s istentől ihlette szíveknek
Büszke önérzete, mely nem tűrhet barbar uralmat.
125. Ily csodalátvány bűbájjal megigézi az ellent,
S kapzsi szívében szítja a lángot epesztve a bírvágy
S hajtja ez egyre, bizony nem a szent emlékeken andalg
És nem atyáink hamva iránt buzdul kegyeletre,
Ártatlan vért ontani kész, mert földi uralmat
130. Többre becsül mint fenn az egekben az üdv koronáját.
Farkasként ragadoz ; hirhedt békéje csak álarcza.
Kis vékonyka gyökérből a ciprus az égbe mered föl,
Ép így nő a veszély is. Hidd nekem, itt nem is áll meg :
Többre törekszik a gyáva bitor, ki ma még csak a Lucca
135. Puszta falára tevé a kezét ; hódítva tovább megy.
Ah, de mit űrjögök ! Lehet és van egy útja az üdvnek,
Mely földézi korát ismétlen az ősi erénynek.
Él a remény bennem, hogy megszün' a durva erőszak,
Ha szégyenleni fogjuk uralmát itt e bitornak.
140. Mert hisz' a kopja, a kard a kezében az itali sarjnak,
Miktől rettege egykor egész föld, s itt a nagy ősök.
Gyáván nem tűré Xerxes, Darius hadi népét
Græcia sem, Tomyrist¹⁾ nem törte meg a fia veszte
És elfogva a perzsa királyt, a nyakát szegi bátran.
145. Asszony volt, de merész, eme tett is férfira vallott,
Hát mi ? O hol az erő ? Hol a harczi vitézség ?
Fegyvert fogni kezünkbe ki tiltja ? Ki gyors paripákon
Száguldozni ? Hajítani kopját, szállni hajóra ?
Oh bizony az, ki magát egyedül hiszi úrnak e földön.
150. S hirdeti büszkén szét a világba', hogy ő a király csak,
Itt hogy ezer van, ha az erény koronája tesz azzá
Majd meglátja, belátja bizony, hogy mily igazat szólt
Cyneas egykor, bár Pyrrhus nem hitt a szavának.
Könnyebb volt erdőknek ölén szarvasra vadászni,
155. Félénk özet elejtni a gyilkos dárda hegyével,
Mint a kegyetlen karmu oroszánt szítani dűhre !
Most ha megejteni vélte a mély álomba merültet
S hálójába keríteni, magát ámitva csalódik.
Tespedségünkből maga vert föl, elűzte az álmot.

¹⁾ A massageták hírneves királynője, ki az idősebb Cyrust legyőzte és egy vérrel megtöltött edénybe mártotta, azt mondván: Most eleget ihatsz abból, a mi után szomjúhoztál.

160. Fáj a seb, mit rajtunk üte s ez valahára fölébreszt.
Tévedtünk eleget, minekünk már virrad a jobb kor.
Több panasz ellenetek, Párkák, nem hangzik ez ajkon!
Róma megint diadalt ha aratna a Rajna vidékén
Újra latin birná ama földet, melyet a Szajna
165. Jár be meg azt is, a hol zúg, harsog a büszke Garunna!
Reszketeg agg kortól sem félve úgy élni kívánnék.
Hajh, de gyötör kétség, mely igaz szeretetnek a társa,
A Rhodanus partján, oly távol a drága hazától
Engemet aggaszt a szeretett szülőföldnek a sorsa.
170. Rettegek érte, miként ha kün állva a marton a tenger
Bösz örvényeitől látnám sodratni anyámat.
Pélelem és a remény, küzd és hullámszik e szívben.
És levelemben azért boru és dorü váltja föl egymást.
Figyjek-e? Péljek-e? Sírjak-örüljek-e, nem tudom én már,
175. Oly sok balsejtés zaklatja szünetlen a keblém.
Ég veled és ha találsz számomra vigaszt a keservben
Oszlasd el mielőbb kétségem, drága barátom.

Oh én Itáliám!

Petrarca 16. canzone-ja.

Itáliám, habár gyógyírt nem adhat
A szó sok mély sebedre.
Miktől borítva tested egyre vérzik:
A Tiberis, a Pó, az Arno¹⁾ lesve
Csak sóhajimra hallgat,
Ha ott ülök, mert búmat ők megérik
S nagy isten, esdve kérik
Te tölle azt velem, hogy szánd meg végre
E drága földet, mit kezded megáldott.
Uram, de hát nem látod,
Kis baj, mint tört ki szörnyü vészbe,
A harez mint verte fékre
S durvítja el a lelket.

¹⁾ Tevero-Arno-Pó. E három folyó jelzi egész Itáliát. P. azért választá ép e hármat, mert Rómában megkoszorúzták, az Arno Firenzére utal, Firenze és Róma közt Arezzo a költő szülőföldje. A Pó Lombardiát jelöli meg, mint a hol tartózkodott.

Atyánk, hatalmas jobbod oldja azt meg,
Hallják meg Ők, oh engedd,
Igaz beszédem, mit e gyöngye ajk zeng.

Ti, kiknek a sors kezébe adta
Kormányát¹⁾ szép hazánknak
Hát kebletekből úgy kihalt szerelme,
Hogy idegen had szerte dúlva járhat
S a barbar vér patakja
Foly zöld gyepünkre azt pirosra festve.
Csalódás úgy megejte,
Hogy mit se látva sokat látni véltek:
Hitet, hűséget áruló szivekben?
Azt üldik leghevesben,
Ki zsoldot adhat legtöbb hadi népnek.
Ez undok söprédéket,
Külföld pusztái ontják
Ez édes drága földre szennyes árral.
Mikor virad szabadság
Ujból reánk, ha nem önvérünk által?

Hazánk' a természet jól védte, ótta
Az Alpessel²⁾ övezvén,
Gátul a német romboló dühének,
De nagyravágy meg durva önkény
E védfalon átrontva
Romlást hozott. Testünk fedik fekélyek
S bezár egyetlen fészek
Vad és szelid nyájt, nem csoda, ha benne
Nyög az, ki jobb és az tetézi átkát,
Hogy tűri, hordja jármát
Oly népnek, melynek ő ura lehetne.
Hisz' él emlékezetbe.

¹⁾ Ha posto in mano il freno = Dante Purg. XX, 55: Trova' mi stretto ne le mani il freno Del governo del regno. Dante e helye emlékeztet a közös forrásra: Vergilius Aen. VI, 600: rerumque reliquit habenas.

²⁾ Hogy az Alpeselek védik Italiát, e gondolat előfordul Juvenalisnál Sat. X, 152: opposuit natura alpeumque nivemque Plinius hist. nat. III, 33: centum millia excedunt aliquando, ubi Germaniam ab Italia submovent.

Hogy Marius¹⁾ a keblén
 Sebet nyitott, a vére úgy patakkék,
 Hogy ő szomjtól epedvén
 Vizet ivott, de mely a vértől habzék.²⁾

De hát Cæsar, ki német földre törve
 Fűvök' fulasztja vérbe,
 Melyet fakasztá kardjaink csapása?
 Oh jaj, de hátha sújt az ég verése
 S rossz csillag átka tör le
 Miattatok, a kiknek bús vizállya
 Lőn ennyi baj forrása,
 S legszebb vidékét dúlta föl a földnek.
 Mi bűn, mi vakság és mi szörnyű végzet!
 Elvenni a szegénynök
 Végső falatját s ongedvén a gögnek
 Onnét, a hol gyűlölnek,
 Az idegentől esdve
 Kérni segélyt és vásárolni lelket?
 Igaz beszéd ez, ebbe'
 Nem szól a hangja pártos gyűlöletnek.

Bajor csalásnak látva sok jolét ti
 Hát észre most se tértek?
 Halálra esküszik,³⁾ de játszik azzal.

¹⁾ Róma Kr. e. 102-ben Aquæ Sextiæ (= a mai Aix les Baignes). Aix-ben a Fontana di Mario őrizi ez ütközet emlékét. A csata emlékére emelt gúla még fennmaradt a XV. századig. A provençaiak mutogatták még a Victoriának emelt templom romjait, provençal nyelven: lou de lombre de la Vittori. E templomot keresztyén templommá változtatták és mint ilyen Santa Vitteria nevet kapott.

²⁾ *Piu berve del fiume aqua che sangue.* Florus III, 3: Tanto ardore pugnatum est eaque cædes hostium fuit, ut victor Romanus de cruento flumine non plus aqua biberit quam sanguinis. Dariusról ugyanezt írja Cicero Tusc. V, 34.

³⁾ Az eredeti szövegben az esküvel kapcsolatban *alzando il dito* (újjokat fölemelve) fordul elő. Érdekes Marsilinek, a Petrarca kortársának magyarázata, melyet magam is követtem, ki úgy értelmezi e szavakat, hogy «fölemelik újjokat és ezt mondják *ió, íó*» és az egyik megadja magát minden igaz ok nélkül, miután őt nem érdekli, melyik fél diadal-maskodik, mert csak rablásra állott zsoldba. Carducci és Ferrari a maguk jegyzetes kiadásukban itt a gladiatorjátékból kölcsönzött mozzanatot látnak, hol a gladiator, ha meg akarta magát adni kegyelemre, bal keze

Nagyobb szégyent, mint kárt hoz e kötéstek:
 Hisz' bővöbben fecsérli
 A véretek', kit bős haragja sarkal.
 De bár egy viradattal¹⁾
 Ébrednétek ti arra, mint becsülje
 Más azt, magát ki ilyen olcsón adja:
 Nemes latin vér, rajta,
 Dobd el, hogy szabadulj bűnöd terhétől
 És ne csinálj a névből
 Bálványt, mely pusztá árny csak!
 Ha téged vad nép vak dühe így legyőzhet
 Azt rödd föl enhibádnak,
 Hogy ész meghódol durva nyers erőnek.

Nem ez a föld, hol mint gyerek tipegtem?
 Nem ez a drága fészek
 Mely óva védett gyöngéden takarva?
 Nem ez hazám, melyhez bizalmat érzek,
 Áldott anyám s szerelmem.
 Ki két szülémnek hánvait takarja?
 Felettetek hatalma
 Ne volna már? Oh nézzetek a népre,
 Könyekben úszó szemmel néz reátok,
 Hogy elmúlják ez átok.
 Isten után csak töletek remélve.
 Oh hogy ha megszánátok
 Ébredve hős erényre
 S a vak düh ellen rövid volna harcza
 Az öserő, ha élne
 Olasz szívünkben és nem volna halva!

mutató ujját fölemelte. Idéznek is e nézetük igazolására a költőből magából: CCCXXXI, 7: Or lasso *alzo la mano* e l'arme rendo. Régi magyarázat: manum tendere = deditionem significare.

¹⁾ De la mattina a terza
 Di voi pensate.

Carducciék így értelmezik: Reggeli három órakor már az az a lehető legrövidebb idő alatt és pedig mikor még élom a test és így józan a lélek. Jelezik Horatius Sat. II, 3: Verum *inpransi* mecum disquirite. Az apostolokról is az van mondva a Szentlélek kitöltetése idején: non enim ebrii sunt, cum sit hora diei tertia. Én e magyarázatot erőltetettnek tartom. Klasszikus kifejezés lebeghetett a költő előtt. Ciceronál előfordul: *tertio quoque die*, Georges így értelmezi: allemal am dritten Tage = einen Tag um den andern. Én azt hiszem, hogy az alap gondolatot e homályos kifejezésnél eltaláltam.

Urak, a gyors Idő elszáll rohanva
 És elrepül az élet
 És a halál les rátok bús-sötéten.
 Ma még itt vagytok, ám a vég elérhet
 S a lélek elhagyatva
 (Csupasz³⁾ mezetlen bújdos a sötétben.
 Hogy útja czélhoz érjen.
 Gőg-gyűlöletnek rázzátok le terhét
 Egét ne fődje el ily felleg árnya.
 Ne légyetek más átka.
 Szánjátok jóra a lét röpke perczeit,
 Szolgáljatok nagy eszmét,
 Eszményt valóra váltva
 A jóra törve mindig lelkesülten:
 Úgy itt örömet látva
 Ott fenn is részetek lesz égi üdvben.

Dalom, im elbocsátlak,
 De kérlek esinján szólj s ügyelj magadra:
 Mert büszke omberekhez fogsz te menni,
 Kik telve, oh de mennyi!
 Rossz indulattal, őket elragadja
 Bösz szenvedély hatalma.
 Nemes szivek is vannak,
 Kik jót akarnak, jobb, ezekhez térj be
 S szólj: A kik csak befogadnak,
 Csak azt kiáltom: béke, béke, béke!

3) Che Palma *ignuda* e sola = A szentírásban olvassuk: Eccl. V, 14. Sicut prodit ex utero matris tuæ, sic revertetur nudus et nihil auferet secum de labore. Propertius III, V, 13: Haud ullas portatis opes Acherontis ad undas, Nudus ab inferna, stulte, vehere rate.

irodalom között. 20 f. — V. *Barna F.*: Néhány ősműveltségi tárgy neve a magyarban. 60 f. — VI. *Télfy*: Rankavis Kleon új-görög drámája. 60 f. — VII. *Imre S.*: A nevek uk és ük személyragairól. 40 f. — VIII. *Ballagi M.*: Emlékezés Székács József t. tag fölött. 40 f. — IX. *Vámbéry*: A török-tatár nép primitív culturájában az égi testek. 20 f. — X. *Volf Gy.*: Bátori László és a Jordánzsky-codex bibliafordítása. 20 f. (1877—1879.) — VIII. k. I. *Dr. Ábel J.*: Corvin-codexek. 1 K 20 f. — II. *Barna F.*: A morlviaiak pogány istenei s ünnepi szertartásai. 1 K. — III. *Dr. Genetz A.*: Orosz-lapp utazásomból. 40 f. — IV. *Gr. Zichy Á.*: Tanulmány a japáni művészetről. 2 K. — V. *Szász K.*: Emlékezés Pázmándi Horvát Endre 1839-ben elhunyt r. t. fölött. 20 f. — VI. *Hunfalvy P.*: Ukkonpohár. A régi magyar jogi szokásnak egyik töredéke. 40 f. — VII. *Mayer A.*: Az ugynevezett lágy aspiráták fonetikus értékéről az ó-indben. 1 K 20 f. — VIII. *Dr. Ábel J.*: Magyarországi humanisták és a dunai tudós társaság. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Pozder K.*: Ujperzsa nyelvjárások. 1 K. — X. *Imre S.*: Beregszászi Nagy Pál élete és munkái. 60 f. (1879—1880.) — IX. k. I. *Budenz J.*: Emlékezés Schiefner Antal k. tag felett. 20 f. — II. *Gr. Zichy Á.*: A Boro-Budur Jáva szigetén. 80 f. — III. *Ballagi M.*: Nyelvünk újabb fejlődése. 40 f. — IV. *Vámbéry*: A hunnok és avarok nemzetisége. 60 f. — V. *Hunfalvy P.*: A Kün- vagy Petrarka-codex és a künök. 60 f. — VI. *Szász K.*: Emlékezés Lewes Henrik György külső tag felett. 10 f. — VII. *Barna F.*: Ős vallásunk főstenei. 80 f. — VIII. *Dr. Ruzsicska K.*: Schopenhauer æsthetikája. 20 f. — IX. *Barna F.*: Ős vallásunk kisebb isteni lényei és áldozat szertartásai. 60 f. — X. *Dr. Kont I.*: Lessing mint philologus. 60 f. — XI. *Bogisich M.*: Magyar egyházi népelemek a XVIII. századból. 1 K. — XII. *Simonyi*: Az analogia hatásáról, főleg a szóképzésben. 40 f. (1880—1881.) — X. k. I. *Simonyi*: A jelentéstan alapvonalai. 60 f. — II. *Heinrich G.*: Etzelburg és a magyar húnmonda. 40 f. — III. *Hunfalvy P.*: A M. T. Akadémia és a szuomi irodalmi társaság. 40 f. — IV. *Joannovics*: Ertsük meg egymást. 60 f. — V. *Ballagi M.*: Baranyai Deesi János és Kis-Viczay Péter közmondásai. 20 f. — VI. *Dr. Pecz V.*: Euripides tropusai összehasonlítva Aeschylus és Sophokles tropusaival. 1 K 20 f. — VII. *Szász K.*: Id. gróf Teleki László ismeretlen versei. 20 f. — VIII. *Bogisich M.*: Cantionale et Passionale Hungaricum. 60 f. — IX. *Jakab E.*: Az erdélyi hírlapirodalom története 1848-ig. 1 K. — X. *Heinrich G.*: Emlékezés Klein Lipót Gyula kultag felett. 80 f. — XI. *Bartalus*: Újabb adalékok a magyar zene történelméhez. 80 f. — XII. *Bánóczy J.*: A magyar romantikusmus. 20 f. — XIII. *Bartalus I.*: Újabb adalék a magyar zene történelméhez. 80 f. (1882.) — XI. k. I. *Hunfalvy P.*: Ugor vagy török-tatár eredetű-e a magyar nemzet? 40 f. — II. *Télfy*: Újgörög irodalmi termékek. 80 f. — III. *Télfy*: Középkori görög verses regények. 60 f. — IV. *Dr. Pozder K.*: Idegen szók a görögben és latinban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A csuvasokról. 60 f. — VI. *Hunfalvy P.*: A számlálás módjai és az év hónapjai. 40 f. — VII. *Majláth B.*: Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. 20 f. — VIII. *Dr. Kiss I.*: Káldi György nyelve. 1 K. — IX. *Goldziher*: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 20 f. — X. *Barna F.*: Vámbéry Ármín «A magyarok eredete» című műve néhány főbb állításának bírálata. 1 K 20 f. — XI. *Ballagi M.*: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 40 f. — XII. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. 60 f. (1883—1884.) — XII. k. I. *Dr. Kont I.*: Seneca tragédiái. 1 K 20 f. — II. *Dr. Nagy S.*: Szombatos codexek. 60 f. — III. *Szász B.*: A reflexív és valláserkölesi elem a költészetben s Longfellow. 60 f. — IV. *Künos és Munkácsi*: A belviszonyragok használata a magyarban. 1 K. — V. *Vámbéry*: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet II. 1 K. — VI. *Volf Gy.*: Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 1 K. — VII. *Thury J.*: A kasztamuni-i török nyelvjárás. 1 K. — VIII. *Télfy*: Nyelvészeti mozgalmak a mai görögöknél. 40 f. — IX. *Kálmány L.*: Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya. 40 f. — X. *Brassai*: A mondat dualismusa. 1 K 20 f. — XI. *Gr. Kuun G.*: A künök nyelvéről és nemzetiségéről. 80 f. — XII. *Ábel J.*: Isota Nogarola. 1 K. (1884—1885.) — XIII. k. I. *Heinrich G.*: Kudrun, a monda és az eposz. 80 f. — II. *Barna F.*: A votják nép multja és jelene. 60 f. — III. *Goldziher I.*: Palesztina ismeretének haladása az utolsó három évtizedben. 80 f. — IV. *Ábel J.*: A homeroszi Demeter-hymnusról. 1 K. — V. *Barna F.*: A votjások pogány vallásáról. 40 f. — VI. *Szarvas Gábor*: A régi magyar nyelv szótára. 20 f. — VII. *Budenz J.*: Egy kis viszhang Vámbéry Ármín ur válaszára. 40 f. — VIII. *Szily K.*: Ki volt Calepinus magyar tolmácsa. 20 f. — IX. *Bogisich M.*: Szegedi Lénárt énekeskönyve. 1 K. — X. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok. I. rész. 60 f. — XI. *Pecz V.*: A kisebb görög tragikusok tropusai 20 f. — XII. *Télfy*: Heraclius. Rankavis Leon hellén drámája. 60 f. (1885—1886.) — XIV. k. I. *Ábel J.*: Az ó- és középkori Terentius biographiák. 80 f. — II. *Joannovics*: Szórendi tanulmányok

II. rész. 80 f. — III. *Barna F.*: A mordva nép házassági szokásai. 60 f. — IV. *Télfy*: Jelentés újhellen munkákról. 60 f. — V. *Kálmány L.*: Mythologiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. 20 f. — VI. *Putnoky M.*: Etymologicum magnum Romaniae. 40 f. — VII. *Simonyi*: A magyar szótók. 60 f. — VIII. *Simonyi*: A nyelvújítás történetéhez. 40 f. — IX. *Brassai*: Szórend és accentus. 80 f. — X. *Télfy*: Három francia hellenista és a volapük. 40 f. — XI. *Némethy G.*: Euhemeri reliquiae. 1 K 20 f. — XII. *Vikár B.*: Gáti István steganographiája, kapcsolatban a modern stenographiával. 80 f. (1887—1889.) — **XV. k. I.** *Dr. Schreiner M.*: Az iszlám vallásos mozgalmak az első négy században. 60 f. — II. *Haraszti*: André Chénier költészete. 3 K. — III. *Simonyi*: Kombináló szóalkotás. 80 f. — IV. *Hunfalvy P.*: Az aranyosszéki mohácsi nyelvelmékek. 30 f. — V. *Zichy A.*: Psychiatria és politika. 20 f. — VI. *Télfy*: Újabb hellén munkák és a hellén nyelvtanítás. 1 K 20 f. — VII. *P. Theureck E.*: A magyar zene tudományos tárgyalása. 40 f. — VIII. *Asbóth O.*: A hangsúly a szláv nyelvekben. 1 K 60 f. — IX. *Simonyi*: A nyelvújítás és az idegenszerűségek. 1 K 20 f. — X. *Télfy*: Kisfaludy Károly «Mohács»-a görögül. 80 f. — XI. *Dr. Kégl S.*: Tanulmányok az újabbbkori persa irodalom történetéből. 3 K. — XII. *Gróf Kun G.*: Újabb adatok a kún Petrarca-Codexhez. 30 f. (1889—1892.) — **XVI. k. I.** *Finály*: A besztercezi szöszedet. 4 K. — II. *Goldziher I.*: A pogány arabok költészetének hagyománya. 1 K 20 f. — III. *Asbóth O.*: A szláv szók a magyar nyelvben. 90 f. — IV. *Pecz V.*: Paraspondylos Zotikos költeménye a várnai csatáról. 60 f. — V. *Télfy*: Új-görög munkák ismeretése. 40 f. — VI. *Télfy*: Két új-görög nyelvtan magyarul és a mai görög verstan. 40 f. — VII. *Szamota I.*: A Murnelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból. 1 K. — VIII. *Hegedüs I.*: Guarinus és Janus Pannonius. 1 K 60 f. — IX. *Dr. Kúnos I.*: Kisázsia török dialektusairól. 90 f. — X. *Hegedüs I.*: Dicsének Jacobus Ant. Marcellusra. Irta Janus Pannonius. (1892—1897.) — **XVII. k. I.** *Dr. Mahler*: Egyiptologiai tanulmányok a choronologia köréből 30 f. — II. *Kúnos*: Naszreddin hodsa tréfái. 3 K. — III. *Kégl S.*: A perzsa népdal. 90 f. — IV. *Melich J.*: Melyik nyelvjárásból valók a magyar nyelv régi német jövevényszavai? 1 K 20 f. — V. *Kozma F.*: Brassai Sámuel mint æsthetikus és műkritikus. 2 K. — VI. *Dézi L.*: Sz. Ágoston reguláinak magyar fordítása Caelius (Bánffy) Gergelytől. 2 K. — VII. *Vadnai*: Czakó Zsigmond ismeretlen drámai költeménye. 30 f. — VIII. *Gyomlay*: Szent István veszprémvölgyi donatiójának görög szövegéről. 1 K 20 f. — IX. *Mahler*: Adalékok az egyiptomi nyelvhez. 60 f. — X. *Id. Szinnyei J.*: Az első magyar bibliographus. 60 f. (1898—1901.) — **XVIII. k. I.** *Gyomlay*: Böles Leo Taktikája mint magyar történelmi kútforrás. 1 K. 20 f. — II. *Katona L.*: Temesvári Pelbárt Példái. 1 K 20 f. — III. *Némethy G.*: A római elegia viszonya a göröghöz. 48 f. — IV. *Thúry J.*: A «Behdset-ül-Lugat» csagatáj szótár. 1 K 20 f. — V. *Katona L.*: Alexandriai sz. Katalin legendája középkori irodalmunkban 1 K 60 f. — VI. *Dr. Cserép J.*: Határidőszámítás a rómaiaknál. 40 f. — VII. *Thúry J.*: Török nyelvelmékek a XIV. század végéig. 1 kor. — VIII. *Szilasi M.*: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. 1 kor. — IX. *Kégl S.*: Szenáji. 3 kor. — X. *Katona L.*: A Teleki-codex. 1 kor. 60 f. — **XIX. k. I.** *Bayer*: Egy magyar Eszther-dráma. 60 f. — II. *Haraszti*: A renaissance francia színműköltészete és a színszerűség. 1 kor. 20 f. — III. *Thúry J.*: A közép-ázsiai török irodalom. 1 kor. 50 f. — IV. *Melich J.*: A brassói latin-magyar szótár-töredék. 60 f. — V. *Pecz V.*: A classica philologia jövője. 60 f.

Megrendelhetők, a mennyiben még készletben vannak, a Magyar Tud. Akadémia Könyvkiadó-hivatalában Budapest, V. Akadémia-utca 2.